Tariximizə və tarixçilərimizə dəyərli alim töhfəsi

Akademik Ramiz Mehdiyev Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrləri və problemlərinə çoxlu sayda sanballı əsərlər həsr etmişdir. Akademikin digər əsərləri ilə bərabər tarixi və siyasi baxımdan dəyərli olan "Gorus - absurd teatr mövsümü", "Dağlıq Qarabağ - məxəzlərdən oxunmuş tarix" Azərbaycan tarixşünaslığında xüsusi yer tutan qiymətli tədqiqatlardır. "Şah İsmayıl Səfəvi: hökmdarın və döyüşçünün portreti" monoqrafiyası da akademikin Azərbaycan tarixşünaslığında və şərqşünaslığında xüsusi yeri olan əsərlərindən biridir.

Hazırkı monoqrafiya da müasir geosiyasətdə öz aktuallığını saxlamış Azərbaycan türklərinin böyük imperiyalarından biri olmuş Səfəvilər dövlətinin tarixinə dair maraqlı problemə həsr edilmişdir. Akademikin "Qriqorian kilsəsi Səfəvilər dövlətinə qarşı casusluq aləti kimi" adlı bu kitabı XVII əsr - XVIII əsrin birinci rübündə Səfəvilər dövlətinə qarşı Qriqorian kilsəsinin kəşfiyyatı və siyasi-ideoloji fəaliyyətini Azərbaycan tarixi və siyasi elmində təfərrüatlı, dəqiq anlamaq və qiymətləndirmək üçün son dərəcə dəyərli mənbədir *(Рамиз Мехтиев. Григорианская церковь как инструмент шпионажа против Сефевидского государства (XVII - первая четверть XVIII вв.) Баку, "Шарг-Гарб", 2018, 160 с.).*

Müəllif monoqrafiyada göstərilən dövrün ən mühüm siyasi prosesləri ilə bağlı bir sıra aktual məsələləri ardıcıl və diqqətli şəkildə araşdırmışdır: Vatikanın Səfəvilərə göndərdiyi Katolik missiyasının ideoloji və agentlik fəaliyyətinin strategiya və taktikası çərçivəsində bu missiyalardakı Qriqorian kilsəsinin qarşılıqlı əlaqəsi, onun antisəfəvi düşmənçilik fəaliyyəti və Səfəvi şahlarının erməni ruhanilərinin və Qərb agentliklərinin siyasi və ideoloji təxribatlarının qarşısını almaq mübarizəsi məqsədi daşıması, erməni ruhanilərinin Qərblə gizli siyasi əlaqələr məsələsi, özünün Qərbdəki siyasi dayaqlarının uğursuzluğu zamanı Moskva haqqında, bu dövlətlə Qriqorian kilsəsi arasında XVII əsrin ikinci yarısında alternativ ciddi bir himayədar dövlət olması bünövrəsinin qoyulması haqqında düşünməyə başlamasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Akademikin yeni kitabında Qərb dövlətlərinin, xüsusilə Rusiyanın əlində Səfəvilər dövlətinə qarşı casusluq, şantaj və separatizm alətinə çevrilmiş Qriqorian kilsəsinin siyasi-ideoloji və kəşfiyyat fəaliyyəti ilk dəfə olaraq tədqiq və şərh edilmişdir. Burada Azərbaycanın tarixi torpaqlarının işğalında, başqa dövlətlərə və xalqlara qarşı ermənilərin əsassız ərazi iddialarında Eçmiədzinin roluna dair faktların üzə çıxarılması və təhlili yeni və olduqca maraqlıdır.

Sözügedən monoqrafiyada milli tariximizə aid olan bir problem yüksək səviyyədə araşdırılmış, orta əsrlərdə mövcud olan Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixinə, həmin tarixdə baş verən və bu günə qədər məlum olmayan bəzi sirlərin üstü açılmışdır. Tədqiqatın əhəmiyyəti həm də ondadır ki, akademik Ramiz Mehdiyevin Azərbaycanın ictimai və humanitar elmlər sahəsində mövcud vəziyyətə dair fikirləri ictimai elmlər sahəsinin tədqiqatçılarına doğru fəaliyyət istiqaməti göstərir və bundan nəticə çıxarmağın son dərəcə vacib olmasını bəyan edir.

İndiyədək tarixşünaslıqda olan vəziyyətdən çıxış edərək, demək olar, orta əsrlərə dair tarixin mühüm problemlərinin hər hansı birinə, xüsusilə Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin siyasi tarixinə dair məsələlərin araşdırılma səviyyəsi qənaətbəxş deyil. Həqiqət bundan ibarətdir ki, arxiv sənədlərindən istifadə edərkən faktlar və dəlillər düzgün seçilmirsə, mahiyyəti düzgün müəyyənləşdirilmirsə, onun tədqiqat kimi mötəbərliyi şübhə altına düşür. Əvvəlki əsərlərində olduğu kimi, akademikin bu əsərində də məxəzlərdən istifadə edilmiş, tarixşünaslığa yüksək həssaslıqla yanaşılmışdır. Monoqrafiya dərin məzmunlu olduğu qədər, rahat oxunaqlıdır, səlisdir, maraqlı məlumatlarla zəngindir.

"Əlbəttə, hər şeydən əvvəl, erməni mənbələri əsasında fəal iş aparılmalı, erməni milli ideyası adlandırılan orijinal hədəfləri ortaya çıxaran, eləcə də Azərbaycan dövlətinə və xalqına qarşı şüurlu şəkildə hazırlanmış erməni yalanlarına səbəb olan erməni mənbələri əsaslı şəkildə öyrənilməli, ifşa olunmasına kömək edən iş aparılmalıdır" deyən Ramiz Mehdiyev elmi ictimaiyyətə, xüsusilə də bu problemlərlə məşğul olanlara fəal iş aparmağı tövsiyə edir. Düşünürük ki, yerində olan bu çağırışa müsbət cavab vermək üçün hələ XIX əsr-XX əsrin əvvəllərində erməni kilsəsinin təşəbbüsü ilə Cənubi Qafqazın, xüsusilə də Azərbaycanın tarixini saxtalaşdırmaq yolunu tutan M.Çamçyan, K.Şahnazaryan, N.Emin, K.Patkanov və başqalarının ənənəsini davam etdirən ideoloqların (tarixçilərin, siyasətçilərin, şərqşünasların) ifşası intensiv olaraq davam etdirilməlidir. Əgər erməni tarixinin atası saydıqları Movses Xorenatsinin anonim müəllif olması, Mesrop Maştosun əlifba yaradıcısı deyil, saxtalaşdırıcı olması meydana çıxırsa, daha yeni məsələlərin aşkar ediləcəyinə şübhə qalmır.

Tarixi tədqiqatlar hüquqi tədqiqatlardan ona görə çox fərqlənir ki, tarixi faktlar ortaya qoyulursa, onu sübut etməyə ehtiyac yoxdur. Çünki fakt faktlığında qalır. Hüququn tarixi əsaslandırılması və yaxud baş verənlərə hüquqi qiymətin verilməsi isə çox çətin və bəzən nəticəsi olmayan bir fəaliyyət olaraq qalır.

Akademik Ramiz Mehdiyevin haqlı tövsiyələrindən biri kitabın proloqunda təqdim edilmişdir: "Ümid edirəm ki, bu iş bizim tədqiqatçılarımızı ermənilərin siyasi doktrinasının, həyat tərzinin, erməniliyin xarakterinin və psixologiyasının formalaşması tarixində Qriqorian kilsəsinin rolu ilə bağlı yalnız elmi dəlillərlə əsaslandırılmış arqumentlər və ciddi tarixi materiallara əsaslanaraq daha aktiv şəkildə, yaradıcılıqla tədqiqat aparmağa sövq edəcəkdir". Buna heç bir şübhə ola bilməz ki, indiyə qədər orta əsrlərə dair tədqiqatlarda köhnə stereotiplərdən uzaqlaşa bilməyən, Azərbaycana əyalət gözü ilə baxan imperiyaların, etnik və milli düşmən gözü ilə baxan dövlətlərin və onların radikal millətçilərinin təsiri ilə yazılan "mənbə" və "tədqiqatlar"dan istifadə etməklə davam edən yaradıcılıqdan uzaqlaşmaq, yeni metodologiyaya yiyələnərək orijinal materiallardan çıxış etmək lazımdır.

Kitabda Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin Osmanlı Türkiyəsi ilə münasibətlərinə və Türkiyənin Qara dəniz sahillərindəki Trabzona nəzarəti ələ keçirməsindən bəhs edilir, eləcə də bir sıra dövlətlərin və regionların tarixinə tarixçilərin münasibəti qeyd edilir. Müəllif yazır: "Tarixçilərin sözlərinə görə, bütün Cənubi Azərbaycan, Qarabağ, indiki Ermənistan, Kürdüstan, İraq və bütün Xorasan, eləcə də İran torpaqlarının Fars körfəzinə qədər mühüm bir hissəsi bu dövlətin hakimiyyəti altında idi".

Akademik göstərir ki, "çox vaxt "orta əsr Ermənistanı" ifadəsinə müraciət edən erməni müəlliflər bununla Azərbaycan torpaqlarında 1918-ci ildə yaranmış Ermənistan Respublikasının ərazisinin orta əsrlərdə hansısa erməni dövlətinə məxsusluğunu sübut etməyə cəhd göstərirlər, halbuki orta əsrlərdə hansısa erməni dövləti, onun hökmdarı, paytaxtı, konkret sərhədləri olmamış və digər dövlətlərlə diplomatik əlaqələr qurmamışdır və s.". Belə bir məntiqi argumentlə erməni tədqiqatçılarının uydurmalarına münasibət bildirmək uğurludur. Əks halda, müəllifin özünün vurğuladığı kimi, "bu cür ciddi elmi müzakirələr üçün belə kateqoriyaya müraciət etmək qəbuledilməzdir və yolverilməzdir".

"20-ci yüzilliyin geosiyasi və coğrafi reallıqlarını orta əsr dövrünə köçürmək yolu ilə nəticələr çıxaran və hətta bəzi fərziyyələr irəli sürən bu cür tarixçilərdən biz hansı ciddi və mötəbər arqumentlər və nəticələr gözləyə bilərik?" deyə soruşan akademik belə iddiaların nə qədər əsassız olduğunu göstərir.

Diqqəti çəkən bir məsələ də akademik Ramiz Mehdiyevin "Son orta əsrlərdə Ermənistan haqqında danışarkən, ən yaxşı halda, İran və Türkiyənin müəyyən bölgələrinin xristian cəmiyyətinin az bir faizini təşkil edən kompakt erməni əhalisini təsəvvür etmək olar" deyərək ermənilərin hər hansı bir şəkildə, həm də Azərbaycana məxsus ərazilərdə qədim və orta əsrlərdə hansısa bir dövlətinin olmasının qeyri-mümkünlüyünü bildirməsidir.

Bu fikri bir daha dəqiqləşdirmək üçün müəllifin etdiyi şərhlər də maraqlıdır: "Təbiidir ki, ciddi tarixçilər sualın bu cür qeyri-elmi şəkildə qoyulmasını qətiyyətlə rədd edirlər, lakin təəssüf ki, onların çoxu, Azərbaycanın tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı erməni saxtakarlığına gəldikdə, prinsipiallıq göstərmir ki, beləliklə də onların ermənilərə simpatiyası dəfələrlə ortaya çıxır".

Müəllif yuxarıda qeyd edilən məsələlərlə yanaşı, guya Səfəvilərin ardıcıl ermənipərəst siyasəti və həmin siyasətin ermənilər Qərb və Moskva ilə əməkdaşlığa təhrik etməsi barədə rus və Qərb tarixşünaslığında möhkəm kök salmış ənənəvi erməni uydurmaları üzərində də ətraflı dayanır. Bu uydurmaları ilkin, əsasən erməni mənbələrindəki məlumatlarla, eləcə də bir sıra nüfuzlu tədqiqatçıların gəldikləri nəticələrlə müqayisə etməklə akademik Ramiz Mehdiyev belə yanaşmanın əsassızlığını, məqsədli olmasını inandırıcı şəkildə sübut edir.

Akademik ermənilərin tarixdəki yerinə və onların xarakterinə dair maraqlı fikir bildirir: "Ermənilərin tarixindəki faktlar sübut edir ki, satqınlıq, başqa millətdən olan insanları qəbul etməmək ayrı-ayrı epizodlar deyil, konkret məqsədlərə nail olmağa yönəlmiş şüurlu hərəkətlərdir... Bədrəftarlıq onların xarakterinin mühüm cəhətidir". Bunun müqabilində onlardan (ermənilərdən) yalnız vergiləri vaxtında ödəmək, qanunlara riayət etmək və hakimiyyətin iradəsinə tabe olmaq tələb olunurdu. Demək olar ki, imperiyaların xarakterik xüsusiyyətindən irəli gələn "parçala və hökm sür" siyasətinə uyğun olan etnik münaqişələr törətmək, xalqlar və millətlərarası ədavət yaratmaq, onu dərinləşdirmək siyasəti mühüm rol oynamışdır.

Bu həqiqətdir ki, bir sıra xalqlar arasında münaqişələr əzəldən mövcud olmuşdur. Bunların bir qismi, təbii olaraq, mənafelərin toqquşmasından təbii olaraq yaranmışdırsa, digərləri süni olaraq, istənilmədən, kənar qüvvələrin təsiri ilə yaradılmışdır. Maraqlıdır ki, ermənilərlə digər xalqlar arasında münaqişələr məlum olanlardan fərqli şəkildə - özünəməxsus xüsusiyyətlərlə bağlı olaraq yaranmışdır.

Bu xüsusiyyətlərin nədən ibarət olduğu və tarixdə nə kimi rol oynadığı əsər boyu əksini konkret və hərtərəfli şəkildə tapmışdır.

Akademik əsərində erməniliyin müasir mahiyyətini də xarakterizə etmişdir: "Üstəlik, güclü dövlətçilik və xarici dəstəyin olmaması ilə, ermənilər öz niyyətlərini açıq şəkildə göstərmirdilər. Buna baxmayaraq, təvazökarlıq forması və onun həyata keçirilməsi yolları əsrlər boyu ermənilərin mövcud xarakterinin mahiyyətini dəyişmir".

Akademik Ramiz Mehdiyev xəbərdarlıq edir ki, "vətən tariximiz Azərbaycan xalqına və dövlətçiliyinə qarşı erməni xəyanəti ilə çox sayda nümunələrlə doludur. Təəssüf ki, yalnız ötən əsrin hadisələri ətraflı şəkildə işıqlandırılmışdır". Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünün davam etdiyi, hələ də Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunmadığı vaxtda bu xəbərdarlıqda akademikin nə qədər haqlı olduğunu görürük.

Kitabın ikinci fəslində maraqlı bir fikir söylənilir: "Satılmağa hazır olan erməniləri satın alırdılar". Alim bundan irəli gələn bir sıra nəticələri də diqqətə çatdırır: "Başqa səbəb yoxdur. Erməni xalqının bütün bəlaları Qriqorian kilsəsi başda olmaqla onun siyasi elitasının satqınlığından irəli gəlir".

Müəllif ermənilərin bu spesifik xüsusiyyətlərinin Azərbaycan üçün təhlükə mənbəyi olduğunu diqqətə çatdırır: "XX əsrin əvvəlində ermənilər özlərinin satqınlığı və "beşinci kolon" rolu müqabilində Azərbaycanın tarixi torpaqları hesabına Cənubi Qafqazda müstəqil dövlət yaradılması ilə mükafatlandırıldılar". Burada, ermənilərin arzu və istəklərinin əsas hədəfini müəyyənləşdirməkdə akademikin dəqiqliyi və diqqətliliyi özünü göstərmiş, başlanğıcın nəticə ilə uyğunluğunun tarixi proseslərlə təsdiqi öz əksini tapmışdır.

Akademik Ramiz Mehdiyev tarixi hadisələri dəqiq faktlarla, elmi-tarixi şəkildə səlis ifadə etdiyi qədər də hadisələri və prosesləri mahiyyətini şərh edərkən istifadə etdiyi fəlsəfi, məntiqi ifadələr də çox maraqlıdır. Buradakı hər hansı bir fikri ifadə edərkən onun çatdırılma mexanizmi, fikrin inkişafi səviyyəsinin düzgün müəyyənləşdirilməsi və icrası metodoloji baxımdan çox qiymətlidir. Məsələn, akademikin münasibətləri müəyyənləşdirərkən "maraqların gizli müharibəsində" ifadəsindən istifadə etməsi araşdırılan məsələnin düzgün anlaşılmasına kömək edən şərt kimi yadda qalır.

Müəllif yazır: "Əsla mübaliğə etmədən faktlar belə deməyə əsas verir ki, həmin dövrdə Səfəvilər dövlətinin ətrafında baş vermiş bir çox proseslər bu gün Azərbaycana münasibətdə müşahidə etdiklərimizlə çox oxşardır. Bu proseslər əvvəlki əsrlərdə baş vermiş və ölkəmizin vətəndaşlarının əksəriyyətinə, hətta ümumi şəkildə də məlum olmayan hadisələrin, bir növ, davamıdır". Bundan nəticə çıxararaq düşünmək olar ki, akademikin Azərbaycan Respublikasının ətrafında baş verən hadisələrə ciddi yanaşması və bu proseslərə münasibət bildirməsi siyasi analitik ifadəsini tapan bir məsələdir. Onun əvvəlki monoqrafiyalarında da Azərbaycan dövlətinin taleyüklü məsələlərinə məntiqli elmi münasibətlərini bildirməsi belə təhlil və şərhlərin, ciddi elmi, siyasi münasibətlərin nədən qaynaqlandığını dərk etməyə əsas verir.

"Tarix absurd teatrında tamaşa şəklində təkrarlanır. Bu, tarixdən lazımi dərs alanlar üçün gələcək təhlükələrin və itkilərin qarşısını almağa kömək edir, bu dərsləri mənimsəmək iqtidarında olmayanlar üçün isə keçmişin müasir "don geydirilmiş" hadisələri yeni faciəyə çevrilə bilər, özü də bu, təkcə Cənubi Qafqaz regionuna aid deyil" deyən müəllif dünyanın qlobal məsələlərinə güclü təsir edə bilən supergüclərin varlığını və təsir dairəsini düzgün dərk edərək nəticə çıxarmağın, düzgün yol tutmağın əhəmiyyətli olmasına diqqət yetirməyi tövsiyə edir.

Akademik Ramiz Mehdiyev Səfəvilər tarixinə dair əsər yazan müəlliflərdən fərqli olaraq, onların əldə edə bilmədiyi materiallardan, həmçinin məlum mənbələrdən də ustalıqla istifadə etmişdir. Çox maraqlıdır ki, o, monoqrafiyada respublikada humanitar elmlərin taleyi barədə şərhində bir alim kimi bu elmlərin təhlilə və obyektiv tənqid metoduna keçməli olduğunu məsləhət görür və bununla bərabər gərəksiz pafosa, sözçülüyə son qoyulmasının vacibliyinə dair tənqidi fikrini də bildirir.

Akademik müasir tədqiqat metodikasını daha fəal şəkildə mənimsəməyə çağırır. Bu çağırış vaxtında və yerində olduğu qədər də müqəddəs bir işdir. Çünki dünyanın bu həqiqətləri başa düşməsi və qəbul etməsi üçün onları bilməsi vacibdir. Həqiqətləri müasir oxucuya çatdırmaq üçün də müasir və aktual metodologiyaya yiyələnmək lazımdır. Müasir tədqiqat metodları dedikdə ilk növbədə ən azı yaşı yüz ildən artıq olan mənbələrə və qədim məxəzlərə dövrünün gözü ilə və eləcə də müasir gözlə baxmaqla obyektiv tədqiq etmək başa düşülür.

Əsərdə xüsusi olaraq xəbərdarlıq edilir: "Elmimizin rəqabətə davam gətirməsi və Azərbaycan xalqının tarixi və mədəni irsini yenidən yazmaqda, özlərinin xeyrinə təhrif etməkdə və mənimsəməkdə maraqlı olan qüvvələrin güclü, ardıcıl təbliğatına qarşı dözüb dayanması çox çətin olacaq". Azərbaycan alimləri humanitar sahədə olduğu kimi, ictimai elmlər sahəsində də diqqətli olmadıqca "bizim tarixi yaddaşımız beləcə qısa və səthi səviyyədə qalacaq" deməklə akademik müasir tarix elmimizin inkişaf səviyyəsinin aşağı olmasını, yeni metodlara uyğunlaşması əvəzinə yeni tədqiqat metodlarını elmə gətirmək istəyənlərin qarşısını "qılınc-qalxan"la kəsmək, "div rolu" oynamaqdansa onlara yol açmağın, şərait yaratmağın zəruriliyini xatırladır.

Müəllif ermənilərlə bağlı tarixi prosesləri müasirliklə əlaqələndirərək qeyd edir: "Ermənilərin yalnız azərbaycanlılara və ya türk xalqlarına qarşı münasibətdə belə köklənditklərini deyə bilmərəm. Onlarda bu xüsusiyyətlər uzun əsrlər boyu məcburiyyətdən məskunlaşma metodunu dağıtmaq üçün formalaşmışdır. Bu, həmçinin müxtəlif mənşəli etnosların və müxtəlif psixologiyaların iştirak etdiyi ermənilərin etnogenezinin tarixi ilə bağlıdır. Hartlessness onların xarakterinin əsas xüsusiyyətidir. Keçmişin gerçəklikləri bizdən həmişə ayıq olmağımızı və onlarla ünsiyyət zamanı erməni xəyanətkarlığını xatırlamağı tələb edir". Akademik burada erməni xarakterinin digərlərinə, o cümlədən Azərbaycan xalqına nə bəlalar gətirdiyini yaddan çıxarmamaq xəbərdarlığını edir.

Akademik Ramiz Mehdiyev bir sıra tədqiqat sahələrinin spesifik xüsusiyyətlərinin olduğunu nəzərə almaqla tarixi tədqiqatların bu sırada mühüm rol oynamaq imkanlarına xüsusi diqqət yetirir və mövcud vəziyyəti qeyd edirsə, eyni zamanda ermənilərin Azərbaycan tarixinə münasibətinə dair alim fikrinin səviyyəsinə münasibət bildirir: "...Azərbaycan alimləri bütün güclərini XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində ermənilərin cinayətlərini işıqlandırmaq üçün sərf edərkən erməni xalqının psixologiyasına lazımi diqqət ayırmağı unudurlar, eləcə də ermənilərin antidövlət fəaliyyəti faktını, Qriqorian kilsəsinin xüsusiyyətini, erkən dövrlərdə - Qafqaz Albaniyası, Səfəvilər, Əfşarlar, Qacarlar və d. Azərbaycan dövlətlərinin əleyhinə mübarizəsini müəyyənləşdirmək və başa düşmək çətindir. Məhz orta əsrlər dövründə Qriqorian kilsəsinin razılığı və əlbirliyi olmadan ermənilərdən, yeri gəlmişkən, casusluq, təhdid və separatizm aləti kimi Səfəvi imperiyasını öz iqtisadi və siyasi təsiri altına salmaq, həm də Yaxın və Orta Şərqdə effektli kəşfiyyat şəbəkəsi yaratmaq məqsədilə əvvəlcə Qərb dövlətləri, sonra isə Rusiya aktiv istifadə etməyə başlamışlar". Müəllif burada Azərbaycanın orta əsrlərdə mövcud olmuş nəhəng imperiyası - Səfəvilər dövlətinə qarşı Rusiya və Qərb dövlətlərinin dağıdıcılıq siyasətini ciddi təhlil etmiş, eyni zamanda bu siyasətin həyata keçirilməsi üçün ermənilərdən istifadə məsələsinə münasibət bildirmişdir.

Akademik Ramiz Mehdiyev Qriqorian kilsəsinin məqsədyönlü şəkildə antiazərbaycan fəaliyyətinin əsas səbəbini də şərh etmişdir. "Bütün tarixi faktlar bizə Səfəvilər dövləti ərazisində olan Qriqorian kilsəsinin fəaliyyətinin bir məqsədini - Azərbaycanın və İranın zəngin bazarları və çoxsaylı material resurslarından istifadə etməsi üçün bu torpaqlarda xristian dövlətlərinin köməkliyi ilə müstəqil erməni dövləti yaratmaq üçün daim cəhd göstərməsini hesab etməyə əsas verir".

Monoqrafiyada Qriqorian kilsəsinin fəaliyyətinin məqsədi olduğu kimi şərh edilir. Bununla birgə ermənilərin vaxtilə əlverişli bir ərazidə özləri üçün dövlət yaratmaq niyyətində olduğuna işarə edilir. Eyni zamanda göstərilir: "Doğrudur, ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ bəzi azərbaycanlı müəlliflər tərəfindən qaldırılıb, lakin bu işlərin davamı və müvafiq cavabı olmayıb".

Tarixdə ermənilərin xarakterini, erməniliyin mahiyyətini konkret şəkildə şərh edən akademik Ramiz Mehdiyev bu problemin müasir tarixdə roluna da diqqəti cəlb edir: "Keçmişdə bu, belə idi, biz bunu əyani şəkildə müasir dövrdə də görürük. Buna görə heç bir dövlət hakimiyyəti belə fikirlərə aldanmamalıdır ki, o, ermənilərin xidmətindən istifadə edir. Vaxtilə Azərbaycan türk imperiyasının və Osmanlı Türkiyəsinin hökmdarları bu səhvi etmişlər. Onlar bu dövlətlərin ərazisində yaşayan erməni azlığının özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlərini nəzərə almamış, bunun da hesabını ödəmişlər".

Burada tarixi prosesləri düzgün qiymətləndirməməyin acı dərslərindən nəticə çıxarmaq tövsiyə olunur: "Belə mürəkkəb problemlərin öyrənilməsi prosesində müşayiət olunan bütün çətinlikləri mən çox yaxşı dərk edirəm, vətən tarixçilərini bu mövzuya üz tutmağa çağırıram. Bu mövzunun tədqiqi mənbələrdən yaxşı baş çıxaran, Şərq, Qərbi Avropa dillərində, eləcə də erməni dilində məlumatlı professional mütəxəssislərin olmasını tələb edir" deyən müəllif problemə ciddi yanaşmağı, belə mövzuları dərindən tədqiq etməyi tövsiyə edir.

Monoqrafiyada elmi tədqiqatların düzgün aparılması üçün vacib olan məsələlərə diqqət yetirilməsi tövsiyə olunur: "Biz yalnız bu cür mütəxəssislərin birgə səyləri nəticəsində təkcə ictimaiyyətimiz tərəfindən deyil, ən başlıcası, ermənilərin təbiətini öyrənən xarici alimlər və ekspertlər tərəfindən məmnuniyyətlə qəbul ediləcək keyfiyyətcə yeni nəticələr əldə edə bilərik".

Məsələnin mahiyyətini və qoyulmuş problemin həllinin vacibliyini nəzərdə tutaraq bildiririk ki, Azərbaycanda bu istiqamətdə işlər aparılır. Belə ki, gec də olsa, belə mütəxəssislərin bir araya toplanması və fəaliyyəti başlanmışdır. Bu, öz təsdiqini AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutunun yaradılmasında tapmışdır. Bu imkandan səmərəli istifadə etməklə akademikin istəklərini həyata keçirmək mümkündür. Bunun üçün yalnız diqqət, qayğı və həmçinin tələbkarlıq lazımdır.

Akademik bildirir: "Sirr deyil ki, son illərdə Azərbaycanın ictimai elmlər sahəsi yüksək səviyyədə mütəxəssislərin olmamasından çox ciddi əziyyət çəkir ki, bu da tədqiqat mövzusunun seçilməsinə və həyata keçirilən işlərin keyfiyyətinə çox ciddi təsir göstərir. Bu vaxta qədər elmi ictimaiyyətin nümayəndələrinin - şərqşünaslar, tarixçilər və mənbəşünasların uğursuzluğunu ən azı bu fakt əyani şəkildə göstərir ki, Heydər Əliyev Fondunun aktiv köməyi ilə Vatikan arxivindən gətirilmiş zəngin tarixi materialları cəmiyyətə təqdim etmək mümkün olmamışdır".

Akademik bildirir: "Şübhəsiz ki, mövcud olan problemlərin obyektiv şəkildə aradan qaldırılması müəyyən vaxt tələb edir, lakin biz o faktı nəzərə almalıyıq ki, hər bir itirilən il bizim opponentlərimizə yalanlarını dünya ictimaiyyətinin şüuruna maneəsiz təqdim etməyə, onu aldatmağa davam edir".

Burada söhbət hər şeyi vaxtı keçmədən etməyin əhəmiyyətinə diqqət yetirməkdən və əks məlumatların çox yayılmadan qarşısının alınmasından gedir. Həqiqətən də elmi prinsipiallıq olmadan, bu prinsipiallığı dövlətinin və millətinin mənafeyinə uyğun olaraq səfərbər etmədən göstərilən fəaliyyətə heç nə ilə bərabər qazandırmaq mümkün deyil.

Akademik Ramiz Mehdiyev yazır: "Bununla bərabər, Azərbaycan xalqının və dövlətinin tarixinin ağ səhifələrini doldurmağa başlamaq üçün bu gün bütün şərait var. Burada nəyin üzərində düşünmək üçün də əsas var".

Sonra Papa Fransiskin sözlərinə müraciət edərək bildirir: "Bu gün bəzi dövlətlərin hökumətlərinin məsuliyyətsizliyi səbəbiylə bütün dünya müharibə vəziyyətindədir. Xalqların məcburi köçləri var. Dünyadakı problemli bölgələrdən Avropaya kütləvi miqrasiya buna açıq bir sübutdur. Qərb qısafikirli siyasət nəticəsində xaricdən tətbiq olunan qaydalarla yaşamaq istəməyənlərin üzərinə daimi terror hərəkətləri üçün bir hədəf halına gəlmişdir" deməklə müasir dünyanın, baş verən faciələrin fəlsəfi mənasına, məntiqi dərkinə diqqət yetirir. Bunu Azərbaycan Respublikasının ən ağrılı problemi ilə əlaqələndirir: "Bölgəmizdə baş verən proseslər, o cümlədən Dağlıq Qarabağa aid olanlar və Ermənistanın təcavüzkar ambisiyaları beynəlxalq geosiyasətin tərkib hissəsidir. Buna görə yalnız obyektiv düşünmək, vətən tarixini və regionumuzdakı müasir prosesləri işıqlandırmaq bizi yeni səhvlərdən xilas edə bilər".

Akademik Ramiz Mehdiyev "Erməni tarixşünaslığının Dağlıq Qarabağ xristian əhalisini yalnız etnik ermənilərə vermək üçün çoxsaylı davamlı cəhdlərinə baxmayaraq, alban təbəqəsinin aparıcı rolu yerli şərqşünaslar və tarixçilər arasında az da olsa şübhə doğurmur" deyir. O, V.N.Leviatovun fikirlərinə müraciət edir: "Demək lazımdır ki, Dağlıq Qarabağ ermənilərinin əksəriyyəti, azərbaycanlılar kimi, albanların nəsillərindən, yerli əhalinin köklü sakinlərindən idi. Qədim zamanlardan etibarən Qarabağda məskunlaşan albanların bir hissəsi Ərəb xilafətinin hakimiyyəti dövründə müsəlmana çevrilmiş, digər hissəsi xristianlıqda qalmaqda davam etmişdir. Alban xristianlar ermənilərlə dini yaxınlıqları olduğu üçün ermənləşdirilməyə məruz qaldılar. Beləliklə, zaman keçdikcə Qarabağ əhalisi arasında fərq əmələ gəldi". Belə olduğu halda bu fərqdən istifadə edərək imperiya nökərlərinin Qarabağ regionunu "etnik münaqişə poliqonu"na çevirməsinə, burada bitib-tükənməyən faciələr törətməsinə nə ad vermək olar?! Ona görə də bu proseslərə müxtəlif üfüqlərdən baxmaq məcduriyyəti yaranır ki, bu da təbiidir.

Erməni tarixçilərinin nədənsə hər dəfə söhbət Dağlıq Qarabağın xristian məliklərindən gedərkən Qarabağın qərbindəki Qıştaq məliklərinin üzərindən sükutla keçərək yalnız tanınmış Xaçın, Gülüstan, Vərəndə, Dizak və Çaraberd haqqında məlumat verməsi məsələsinə də monoqrafiyada toxunulur. Bu məsələ barədə deyilir: "Bunun səbəbi, çox güman ki, bu məliklərin alban mənşəli olması, eləcə də onun Səfəvi oriyentasiyasının tutarlı olması idi. Ümumiyyətlə demək olar ki, Dağlıq Qarabağın bütün məlikləri, ermənləşdirilmələrinə baxmayaraq, alban mənşəli idilər".

"Qarabağ məlikləri haqqında sonrakı dövr rəsmi sənədləri susur" deyən müəllif XIX əsrin əvvəllərində baş verən prosesləri yığcam şəkildə xatırladaraq vurğulayır: "...Xarici yazarlar Dağlıq Qarabağ ərazisində erməni məliklərinin tarixi mövcudluğunu sübut etməyə çalışmazdan əvvəl düzgün düşünməlidirlər".

Azərbaycan tarixinin obyektiv və hərtərəfli mənzərəsi milli özünüdərkin möhkəm dayaqlarının formalaşması baxımından da vacibdir. Keçmişini bilməyən, düşmənləri və ənənəvi problemləri ilə tanış olmayan bir millət özünü dərk etmək və qorumaq iqtidarında deyildir. Bu aksiom xalqların tarixində artıq çoxdan sübut edilmişdir. Buna görə bizim tədqiqatçılarımız vətən tarixinin ən mürəkkəb və problemli məsələlərini cəsarətlə qaldırmalı və onların fəal şəkildə öyrənilməsinə çalışmalıdırlar. Elmin inkişafının müasir mərhələsində artıq çeynənmiş, öz praktiki və elmi əhəmiyyətini çoxdan itirmiş mövzu və problemlərin kənara qoyulması çox vacibdir. Prioritet sahələri müəyyənləşdirmək, həssas cəhət və aspektləri üzə çıxarmaq, onların keyfiyyətli həllinə girişmək lazımdır. Akademik bu cür problemlərin təkcə Səfəvilər dövlətinin deyil, Qafqaz Albaniyasından başlamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qədər olan dövrlərdə Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş digər dövlətlərin tarixində də olduğunu xüsusi vurğulayır. O bildirir və təkrarən vurğulayır ki, tədqiqatçılar "tarixin artıq çeynənmiş, özünün praktiki və elmi əhəmiyyətini çoxdan itirmiş mövzu və problemlərini bir kənara atmalıdırlar" *(s.151)*.

Monoqrafiyada taleyüklü məsələlərin şərh edilməsi üçün daha nələrin əhəmiyyət kəsb etməsi xüsusi bir ustalıqla verilir: "Dünya ermənilərinin siyasətini təbliğ etməkdə Qriqorian kilsəsinin konsolidə və siyasi təşkilatçılıq rolunun az öyrənilməsi və eləcə də xarici arxiv materiallarının çatışmaması bu işin hazırlanmasında mənə çox sayda mənbədən istifadə etmək imkanı vermədi. Bununla əlaqədar mən bu məsələ ilə bağlı bəzi istiqamətləri göstərməyə, onun ideoloji əsasını tərtib etməyə çalışdım. Şübhə etmirəm ki, o dövrün orijinal mənbələrinin aşkarlanması, öyrənilməsi və tərcüməsi sayəsində sonralar zəngin faktiki əsasla daha geniş tədqiqat həyata keçirilə bilər". Yüksək elmi və zəngin həyat təcrübəsinə malik olan müəllifin bu taleyüklü məsələlərlə bağlı tövsiyələri bu sahədə işlər aparmaq üçün tərtib etdiyi ideoloji əsasın böyük əhəmiyyətinin olacağına, zəngin faktiki əsaslarla daha geniş tədqiqatların həyata keçiriləcəyinə heç bir şübhə doğurmur.

Maraqlıdır ki, dünyada xalqların dinc həyatına müdaxilə edərək onu pozmağa çalışan çox böyük qüvvələr var. Həmin qüvvələr istənilən xalqın nümayəndələrindən ibarət agentləri, xəyanətkarları tapa, yetişdirə bilirlər. Onları alətə çevirib istədiklərinə nail ola bilirlər. Buna məcbur edilənlər nə dərəcədə tarixi cinayət törətməsini bilib-bilməməsindən asılı olmayaraq, belə əməllərinin dəhşətli nəticəsini əvvəlcədən dərk edə bilmirlər.

Məlumdur ki, vaxtilə Rusiya və Osmanlı imperiyaları kimi nəhəng dövlətləri bu yolla dağıtdılar. Bütün bunlar millətlərarası ədavəti qızışdırmaq yolu ilə həyata keçirildi. Ədavət yaratmağa və onu dərinləşdirməyə xidmət edən vasitələr Qərb ölkələrində meydana çıxır, öz rolunu oynayırdı. Belə ki, bir sıra ölkələrdə məqalələr, kitablar və broşürlər nəşr edilir, müxtəlif dillərə tərcümə edilərək yayılır, faciələrin baş verməsinə səbəb olurdu.

Beləliklə, hesab edirik ki, akademik Ramiz Mehdiyevin XVII əsr - XVIII əsrin birinci rübündə Səfəvilər dövlətinə qarşı Qriqorian kilsəsinin siyasi-ideoloji fəaliyyətini əks etdirən "Qriqorian kilsəsi Səfəvilər dövlətinə qarşı casusluq aləti kimi" adlı monoqrafiyası son dərə